

# Meubeltransporten

## Een voorlopige inventarisatie

[11 mei 2020]

### Inleiding

De *roof* van bedrijven en woningen komt uitdrukkelijk niet aan de orde in dit artikel. Hier gaat het uitsluitend om de door de gemeente Nijmegen betaalde nota's van het leeghalen van woningen. Deze nota's hebben we in een brondocument op deze site bij elkaar gezet. De gemeente krijgt op zeker moment de gelegenheid om de kosten die vanaf 15 mei 1940 tot en met 1 oktober 1943 zijn gemaakt bij de vernietiging van het Jodendom te declareren.<sup>1</sup> Het gaat daarbij om de kosten van het vervoer van de Joden zelf, van het vervoer van de inventaris uit de door hen 'verlaten' woningen en van de opslag van deze inboedels. De gemeente maakt de berekening en correspondeert erover.<sup>2</sup> Wij weten nu niet of er tot uitkering van het gedeclareerde bedrag is overgegaan. We weten ook niet welke Duitse afdeling in Nijmegen precies verantwoordelijk was voor het geven van de instructies over het leeghalen van de huizen en de latere afvoer van de inboedels.

### Unitas

Joodse inwoners van Nijmegen die in 1942 waren opgepakt en gedeporteerd (of een enkele keer gevlucht of ondergedoken), lieten woningen achter waarvan de inboedels door de Nijmeegse politie werden opgeslagen in het toenmalige gebouw van Unitas.<sup>3</sup> De politie huurde daarvoor bijvoorbeeld de Nijmeegse firma Van Wezel in (Waalkade 34) die daarin was gespecialiseerd. Deze firma haalde meubels op van Borneostraat 22 (Elie Kaufman), Surinameweg 13 (Arnold de Jong), Groenewoudseweg 262 (Simon Pels), Stephanusstraat 151, Barbarossastraat 37 (Emil Polak), Stephanusstraat 151, Arend Noorduijnstraat 31 (Leon Zadick), Oldenbarneveltstraat 43 (Alexander Gotlieb), Jan de

---

<sup>1</sup> Zie RAN 2\_40207, integraal te vinden op deze site.

<sup>2</sup> De gemeente Nijmegen declareert in een brief van 10 november 1943 aan de Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken een totaalbedrag van f 3.193,15 en specificeert dit aldus: 'a. Reine Transportkosten von abgeführten Juden f 431,31; b. Kosten von Verwahrung, Lagerung und Bewachung von von Juden zurückgelassenen Inventaren f 1.316, 34; c. Kosten von Räumung von von Juden bei ihren Abführung zurückgelassenen Wohnungen f 1.445,50.' De brief vervolgt met: 'Ob nach dem 1. Oktober 1943 noch Ausgaben wegen bei a, b oder c erwähnten Kosten zu tun sind, kann jetzt noch nicht gesagt werden.'

<sup>3</sup> Unitas was eigendom van de vakbond, in de oorlog van het Nederlandsche Arbeidsfront (NAF), opgericht op 30 april 1942. Het pand lag vlak bij het toenmalige hoofdbureau van politie aan de Ridderstraat. De gemeente huurde de benedenverdieping. De bovenverdieping was verhuurd aan Lou Manche, de leider van de WA in Nijmegen. De kosten van de huur van het gebouw tot 12 juli 1943 (f 636,67) maken deel uit van de in noot 2 bedoelde declaratie en daar onder post b.

Wittstraat (Mordechai), Mesdagstraat, Coehoornstraat, Hertstraat 46 (Abraham Elsas), Coehoornstraat 36 (Maurits Gersons).

Ook de firma's Puin en Van den Berg werden ingeschakeld. De woning van Jacob Levitus en Leentje Cohen, Vossenlaan 28, werd op 3 en 4 september 1942 leeggehaald door de firma Van den Berg, Van Wezel haalde in mei en juni 1943 meubels op in de Claas Noorduijnstraat 15 (J. van Buren en B. Wolf), Frans Halsstraat 44 (Bertha van Gelder, assistente op de Joodse School en haar ouders), Vredestraat 2 (Salomon Elsbach, Elisabeth Gottschalk), Fransestraat 17 (Joseph van Zuiden, Rosetta Ro en twee kinderen; Benjamin Lion e.a.), Kelfkensbos 22 (Jacob Frank e.a.), van Oldenbarneveltstraat 47 (Vromen, Jane Cutzien) en de Stikke Hezelstraat hoek Houtstraat (de bazaar van Glaser), Broerstraat 35 (Fritz Langstadt). In maart, april en juli 1943 gingen ze langs op Schoolstraat 123 (Irene Kraus, Liebman Bos, Hertha Bos, Jacob Bos), Van Langeveldstraat 5 (Louis Meijer, Gordina van Goor), Vondelstraat 17 (M. Frankenhuys), Burghardt van den Berghstraat 105 (Koopman, Friedberg), Van Slichtenhorststraat 14 (Kaufman), Gerard Noodtstraat (er wordt geen nummer aangeduid: Salomons of Joseph Prins; waarschijnlijk Salomons, want Prins was al vanaf oktober 1942 'afwezig').<sup>4</sup>



Firma Van Wezel, Waalkade, bij de toenmalige Vosstraat.

Dan gingen er nog volgens de nota meubels van de In de Betouwstraat 35 naar Unitas. Dit adres is bij ons niet bekend als een pand waar Joodse Nijmegenaren hebben gewoond, maar het moet een verschrijving zijn, het moet om 36 gaan: het huis van Everdina Voltijn en Marcus Wolff. Unitas was immers alleen gehuurd voor Joodse inboedels en bovendien bestond het straatnummer 35 helemaal niet. Ze kwamen ook nog op de Jan van Galenstraat, hoogstwaarschijnlijk nr. 44. Daar woonde Sara

<sup>4</sup> Zie voor de nota's het betreffende dossier op deze site.

Friedländer. Zij overleed op 6 november 1942 in Nijmegen.<sup>5</sup> Haar zoon bleef alleen achter en ging erna weg. Formeel werd dit waarschijnlijk niet opgevat als een transport van geroofde meubels, mogelijk gingen ze daarom naar de Lange Nieuwstraat. Bij Willem Haagman werd de boel ook leeggeroofd: meubels van de Genestetlaan naar Lange Nieuwstraat 2. Willem Haagman die de oorlog overleefde doet vlak na de oorlog in De Gelderlander een oproep om hem te steunen, omdat alles bij hem is weg geroofd.<sup>6</sup> Op 6 juni 1944 is Van Wezel uren bezig met het ontruimen van Groesbeekseweg 85. Hier woonde Albert Cohn. Op 3 juni 1944 was hij gearresteerd door de Nijmeegse NSB-politieagent Wiebe. Ze gaan ook naar Van Welderenstraat 107, waar spullen van de dan al vermoorde vrouw van Albert, Rachel Mendes da Costa, waren opgeslagen.<sup>7</sup>



Links op de foto, achter het standbeeld, het gebouw van 'Unitas'. Rechts de Voerweg.

## Synagoge

Op den duur werden de goederen – voor zover al niet naar elders afgevoerd - overgebracht van Unitas naar de synagoge,<sup>8</sup> waarvan overigens ook bijna de hele inventaris werd weggenomen.<sup>9</sup> Voortdurend werd er ook spul naar elders afgevoerd, maar het is de vraag of ooit valt te achterhalen waar het meeste is gebleven. Zo nam bijvoorbeeld *SS-Obersturmführer* Herfurth op eigen gelegenheid spullen mee uit woningen, voor eigen gebruik of voor het *Lebensbornheim* aan de Houtlaan. Als we de 'officiële' door de gemeente betaalde transporten hieronder zien, moeten we inderdaad bedenken dat uit veel inboedels de kostbaarste spullen er al eerder waren

<sup>5</sup> Bron: Jüdisches Museum, Berlin.

<sup>6</sup> Op 19 juli 1945 zet hij een advertentie in De Gelderlander waarin hij om hulp vraagt, o.a. omdat hij door diefstal zijn meubels en vloerbedekking is verloren.

<sup>7</sup> Zie hierover ook het artikel op deze site: *Albert Cohn en Rachel Mendes da Costa gepakt*.

<sup>8</sup> Het huurcontract van Unitas liep af op 12 juli 1943. Van Wezel dient een nota van 400 gulden in voor het leeghalen van Unitas.

<sup>9</sup> De wandschilderingen werden allemaal vernietigd. Uit de gebrandschilderde ramen is de Davidster geslagen.

uitgepikt door agenten van de 'Politieke Dienst', soms ook door hun echtgenoten of zelfs kinderen (die van Wiebe!), en door de genoemde Herfurth. Soms veroorzaakten deze strooptochten ook wel onderlinge rivaliteit.



De bekladde synagoge

We weten dat er meer inventarissen zijn opgehaald dan uit deze nota's blijkt. Zo ging, menen wij, de inventaris van Gersons (St. Annastraat, het 'Joodse Ziekenhuis') en de arts Hollander helemaal of bijna helemaal naar het Berchmanianum. Deze transporten werden niet bij de gemeente gedeclareerd.

### Politieke Dienst

Wij weten nu niet welke Duitse instantie opdracht gaf aan de gemeente om de inboedels in beslag te nemen. Dit is niet eenduidig uit enig stuk op te maken en we hebben hierover geen directe correspondentie aangetroffen. Over het algemeen gingen de inboedels uit de woningen van de Joden voor een groot deel naar de gebombardeerde steden in Duitsland. Er werd daartoe aan de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* te Amsterdam een aparte afdeling toegevoegd, de *Hausraterfassung*, die circa tachtig Nederlanders in dienst had. Zodra de Joodse bewoners van een pand waren opgepakt, legden de Duitsers beslag op de inboedel.<sup>10</sup> Medewerkers van de afdeling *Hausraterfassung* van de *Zentralstelle* stelden lijsten op met spullen die ze aantreffen in de verlaten woningen. De *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* ontving een kopie van deze lijsten. Het huisraad werd vervolgens verscheept naar Duitsland. Deze operatie stond bekend als de "*Möbelaktion*".<sup>11</sup> Voorlopig nemen we maar aan - we

<sup>10</sup> Zie met name: De Jong, *Het Koninkrijk*, Deel 6, 1<sup>e</sup> helft, p.335 e.v.

<sup>11</sup> Zie de beschrijving van het archief NIOD 093a Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg. We treffen daar materiaal aan van deze instantie over de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Noord-Brabant, Limburg en ook de plaatsen Apeldoorn en Zwartsluis. Nijmegen dus niet. Het lijkt erop dat ook het overige materiaal verre van volledig is. Velen zien in deze *Einsatzstab* de centrale instantie van de roof in Nederland, maar helemaal duidelijk is dat niet. Het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* leidde in technische zin de operatie, waarbij uiteindelijk rond de 29.000 woningen in Nederland werden leeggeroofd.

hebben hierover absoluut geen zekerheid - dat de Nijmeegse politie opdrachten kreeg van de *Aussenstelle* in Arnhem en dat de 'Politieke Dienst' ermee belast werd. In de stukken van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* treffen we helaas niets aan over Nijmegen, er is ook geen gemeentelijke correspondentie bewaard gebleven over instructies, niet over het ophalen van de meubels, niet over het leeghalen van Unitas en niet over de erop volgende verschepingen. Dat materiaal moet allemaal in 1944 verloren zijn gegaan, zoals nagenoeg alle stukken van de politie.

Misschien is een klein deel van de inventarissen in Nijmegen te gelde gemaakt door verkoop, bijvoorbeeld via veilingen; in ieder geval elders gebeurde dat wel; de opbrengsten kwamen dan meestal terecht bij Bank Rosenthal, Lippmann & Co.

Binnen de 'Politieke Dienst' van de Nijmeegse politie waren Van Elferen en ook wel Kaal formeel verantwoordelijk voor de 'officiële' strooptochten. 'Bij de transporten was o.m. verdachte [Van Elferen] steeds tegenwoordig. Getuige C.S. Meurkens uit Nijmegen is erbij geweest dat Smit en Van Elferen in zijn woning goederen van de familie Gotlieb aan anderen (NSB-ers) uitdeelden.'<sup>12</sup> Dat Kaal spullen meenam komt aan de orde tijdens het proces op 2 december 1949 tegen hem. 'Het sorteren van de meubels in Unitas erkende Kaal volledig. Hij deed dit echter zeer precies in de verwachting dat de eigenaren nog eens zouden terugkeren. Toen er echter door Duitschers, Winterhulp en het *Rheinisches Landes Theater*<sup>13</sup> acht wagens uit Unitas werden geroofd, heeft verdachte bij Van Dijk geprotesteerd.'<sup>14</sup>

Dit geeft wel een beeld van wat er zoal met de spullen gebeurde. Na de oorlog zijn geroofde goederen uit Nederland teruggevonden in heel Duitsland, het meeste is uiteraard nooit teruggezien.

### **ANBO en *Wirtschaftsprüfstelle***

Huizen die eigendom waren van de bewoners werden geconfisqueerd en vervolgens onder beheer gesteld van de ANBO, meestal in de persoon van makelaar Claase. Maar niet alleen woningen werden geconfisqueerd, ook bedrijven. Veel Joodse inwoners van Nijmegen hadden een klein bedrijfje, enkelen een grotere onderneming. De bedrijven werden geconfisqueerd met de hele erbij behorende inventaris en alle geldelijke middelen. De centrale instantie hier was de *Wirtschaftsprüfstelle*. Het hele proces werd geregistreerd bij de plaatselijke Kamer van Koophandel aan de Mariënburg. De inventaris van deze bedrijven werd ook opgehaald door Nijmeegse bedrijven, maar niet

---

Daarnaast werd uit synagogen en bibliotheken enz. zeer veel materiaal meegenomen. De operaties stonden onder leiding van SS-Major (SS-Sturmbannführer) Albert Schmidt-Stähler. Na de oorlog zijn op basis van deze en andere gegevens de JOKOS-dossiers gevormd, op basis waarvan claims kunnen worden ingediend. Deze dossiers zijn gesloten voor onderzoekers.

<sup>12</sup> De Gelderlander, 27 oktober 1949. Verslag proces tegen Van Elferen.

<sup>13</sup> We mogen aannemen dat het hierbij gaat om het *Rheinisches Landes Theater Neuss*, in 1925 opgericht. 'Mitglieder im Trägerverein waren neben der Sitzstadt Neuss die Gemeinden Buer, Kleve, Emmerich, Gladbeck, Kohlscheid, Stolberg sowie die Kunstgemeinde Lüdenscheid und der Landkreis Solingen. Im 1937 erfolgte die Umbenennung in 'Rheinisches Landestheater' (Wiki).

<sup>14</sup> Proces tegen Kaal, De Gelderlander, 3 december 1949.

per se door Van Wezel. Zo werd de inventaris van de lunchroom van Levitus vervoerd door het transportbedrijf Verkroost, die ook zorgde voor de opslag.

## NSV en KLV

De woningen van Leo en Fritz Kahn (Jacobslaan 554), J. van Gelder (Frans Halsstraat 44), Philippus Vlessing (Berg en Dalsweweg 462) en Alexander Bernstein (Madoerastraat 5) werden niet in opdracht van de gemeentepolitie en niet door de gemeente geruimd. Dit blijkt onder meer uit deze brief van de politie Nijmegen, van Van Aperen d.d. 29 maart 1944 aan Weidenbörner, Arnhem, 29.März 1943: 'Anl Ihrer Anfragen vom 9. dieses teile ich Ihnen hierdurch erg. mit, dass die Wohnungen der von Ihnen genannten Personen und zwar Leo und Fritz Kahn, Jacobslaan 554, J. van Gelder, Frans Halsstraat 44, Philippus Vlessing Berg en Dalsweweg 462, Alexander Bernstein, Madoerastraat 5, alle in Nimwegen schon geräumt worden waren. Die N.S.V. sollte die Gegenstände übernommen haben.'<sup>15</sup> De NSV was die *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*, die in Arnhem zetelde en korte tijd ook een ruimte had in Nijmegen, en die begin 1944 helemaal naar Nijmegen verhuisde. Er ging ook wel materiaal naar de *National-Sozialistische Frauenschaft*. Verstappen verklaart: 'Als regel was het dat na de arrestatie achtergebleven goederen werden overgebracht naar de *National-Sozialistische Frauenschaft* aan de Graafseweg te Nijmegen. Dit werd meestal naderhand door een of 2 agenten gedaan. Al dan niet vergezeld van personeel van de NS/F.' We weten niet wat hij hier met 'als regel' bedoelt. Na een huiszoeking bij Reichert [zie de Namenlijst onder Rothe] wordt enig spul naar de NSVO gebracht, de Nederlandse naam voor NSF 9.<sup>16</sup>

We weten ook niet wat de NSV of de NSF met deze inventarissen deed. De *Mutterheime* vielen feitelijk onder de competentie van de NSV. Maar het *Lebensbornheim* aan de Houtlaan was niet beoogd als gewoon *Mutterheim*, mogelijk speelden hier conflictueuze belangen; in ieder geval was dit landelijk en internationaal zo. Hoe dan ook is er veel materiaal naar het *Lebensbornheim* gegaan.<sup>17</sup>

In Ubbergen was de jeugdherberg omgevormd tot *KLV Lager de Overberg (Kinderlandverschickungslager)*;<sup>18</sup> ook een KLV viel menen wij onder de competentie van de NSV. De KLV had, menen wij, nog twee Heime of Lager net buiten Nijmegen: een in Hotel 'Het Spijker' in Beek (voor jongens) en een voor meisjes in Berg en Dal.<sup>19</sup> Op de Oranjesingel 9 was de *Dienststelle KLV* gevestigd, iemand met de naam Alich was er *Gebietslagerleiter*. Uit de stukken menen wij te kunnen opmaken dat de KLV zich ook

<sup>15</sup> Zie: NIOD 094f-2456, NIOD 094f-479 en NIOD 094f (Kahn).

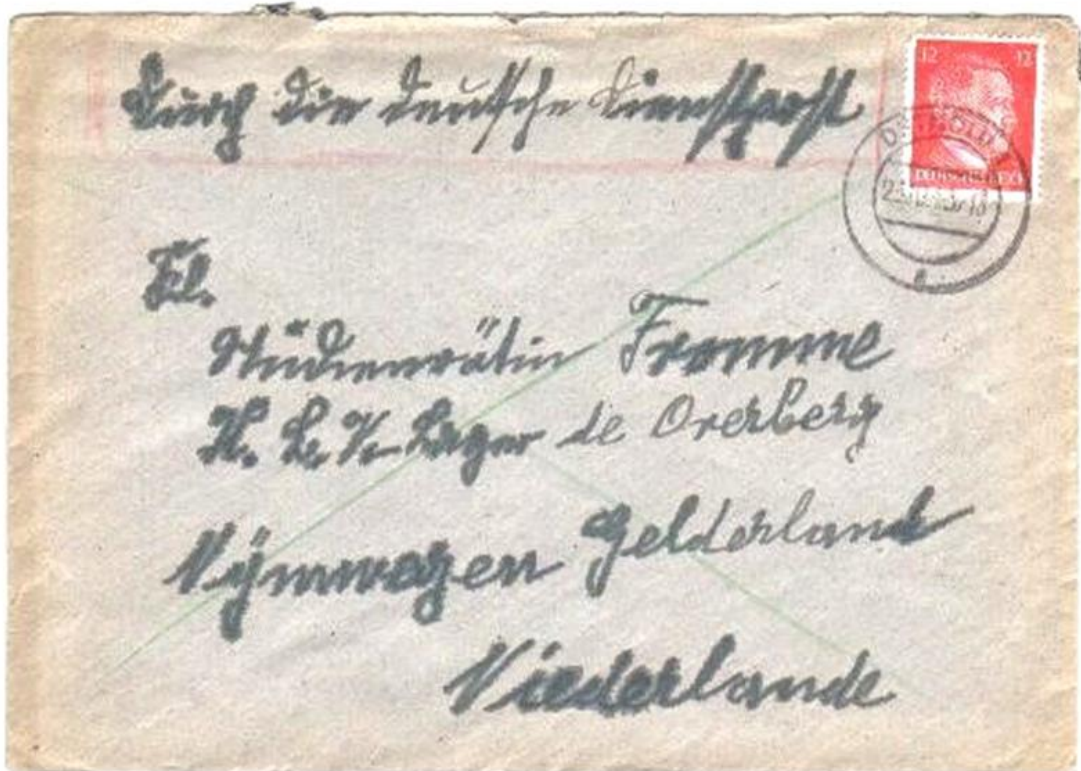
<sup>16</sup> CABR, Rothe, Reichert; uit: Inv.nr.23 III / BS Arnhem 62 / PRA Zutphen 1283 (Wiebe).

<sup>17</sup> Zie daarover ook nog iets in ons artikel over Karl Herfurth op deze site. Ook een aanzienlijk deel van de inventaris van de psychiatrische kliniek het Apeldoornsche Bosch ging erheen.

<sup>18</sup> De *Kinderrätin* was Fraulein Fromme. We hebben nu weinig gegevens over de Overberg. Zie ook de afbeelding op de volgende pagina.

<sup>19</sup> NIOD 093a Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv.nr.54. Het 'KLV-Lager Hotel Spijker in Beek' was een 'Volksschule aus Osnabrück' en had 30 jongens (12 jaar) en twee 'Volksschullehrer'. Het KLV-Lager in Berg en Dal was een 'Oberschule für Mädchen aus Aachen.' Er zaten '55 Mädcl 11-14 Jahre alt' en er werkten '6 Lehrkäfte (Studienrätinnen)'.

bezig hield met de verscheping van goederen, waarschijnlijk vooral boeken, naar Duitsland.<sup>20</sup> Op hetzelfde adres zat het hoofdkwartier van de Hitlerjugend – eveneens een tak van de NSDAP - en daarvan ook de Hauptabteilung III, de Bücherei.<sup>21</sup> Uit een brief van de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* aan deze Nijmeegse afdeling maken we op dat er een zending met boeken aangekondigd wordt. We mogen veronderstellen dat in Nijmegen gezorgd zal zijn voor de verspreiding van de boeken over de twee *KLV-Lager*, maar ook voor verdere doorzending naar Duitsland.<sup>22</sup>



Verzonden uit Detmold aan *Studienrätin Fromme*, K.L.V. [*Kinderlandverschickungslager*] de Overberg.

### Wehrmachtsbezirksverwaltung

Enkele huizen waren al in een vroeger stadium gevorderd door de *Wehrmachtsbezirksverwaltung*; zie daarover ook een klein artikel op onze site. De huizen werden meestal gevorderd met een groot deel van de inventaris, die dan vaak beschreven werd. Zo vinden we een lijst van de spullen van de familie De Wijze aan de

<sup>20</sup> Gegevens uit: NIOD 093a Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv.nr.54.

<sup>21</sup> Er zat de *Mädelscharführerin* Irene Kampers, *Reichsjugendführung. Befehlsstelle Niederlande Nimwegen*, Nijmegen Oranjesingel 9. Zie NIOD 093, inv.nr. 55 (p. 39 in huidige verzameling). De zoon van Hilarius Weibeler, de kringleider van de NSDAP in Nijmegen, was *Fähnleinführer* van de Hitlerjugend in Nijmegen; hierbij ging het om zo'n 30 oorspronkelijk Duitse jongens in Nijmegen. Weibeler (geb. Butzheim, 9 juni 1899) trad ook op als beheerder van geroofde bedrijven en nam voor zichzelf een huis in beslag. Weibeler was voor de oorlog Duits consul in Nijmegen. Butzheim is nu een deel van Neuss.

<sup>22</sup> Brief van 5 juni 1944, in: NIOD 093a nr.54 (p.121 in huidige verzameling).

Graafseweg. Zij moesten dit huurhuis verlaten en een groot deel van het gezin werd al heel kort na de gedwongen verhuizing opgepakt, de anderen wat later. Maar wat er dan met de inventaris in handen van het Duitse leger is gebeurd, is ons nu onbekend.



Kamp Westerbork tijdens het Joelfeest in 1942. Rechtsboven Scheltens van de firma Lippmann, Rosenthal & Co met van links naar rechts kampcommandant Albert Konrad Gemmeker, SS Untersturmführer Hassel en Ferdinand aus der Fünten.